

A GYERMEKEKKEL KAPCSOLATOS NÉHÁNY KÉRDÉS A STATISZTIKA TÜKRÉBEN

FERGE SÁNDORNÉ

A gyermekek helyes nevelése egyike az élet legfontosabb kérdéseinek, hiszen sokban ezen múlik a holnap társadalmának formálása. Ennyi talán elég is, hogy megindokolja témaválasztásunkat és azt a szándékunkat, hogy a statisztikai adatokból levonható néhány következtetéssel hozzájáruljunk a kérdés körül régóta tartó vitához.

Azok az adatok, melyeket a továbbiakban felhasználunk, túlnyomórészt egy 1960-ban végrehajtott, a nők és a gyermekek helyzetével is foglalkozó statisztikai adatfelvételből származnak¹, de esetenként kiegészítettük ezeket más forrásból származó ismeretekkel is.

Az alapul szolgáló statisztikai adatfelvétel csak a munkás-alkalmazotti népességre vonatkozott, a gyermekekkel kapcsolatos speciális kérdéseket pedig ezen a körön belül is csak a városi háztartásoknál tettük fel. A továbbiakból azonban kitűnik, hogy e látszólag homogén rétegen belül is milyen jelentős különbségek mutatkoznak számos vonatkozásban. (Közbevetőleg megjegyezzük, hogy éppen ezért jelentett volna igen nagy problémát több réteg bevonása az első, még úgyszólván kísérletinek tekinthető megfigyelésbe.) Éppen e heterogénitás az egyik olyan vonás, ami figyelemre méltóvá teszi az adatokat, mert ennek révén — a nagyon széles határok között mozgó tendenciákból — bizonyos következtéseket nagy vonásokban és megfelelő fenntartások mellett általánosítani lehet az itt nem vizsgált, de a vizsgálatba bevont csoportokhoz közelálló egyéb rétegekre is. (Mi e tanulmányban nem élünk ezzel a lehetőséggel, megállapításaink csak a vizsgált körre vonatkoznak.)

Természetesen lehetetlen a gyermekekkel kapcsolatos valamennyi kérdésre a statisztika eszközeivel válaszolni, hiszen bizonyos vonatkozásokat néhány eset részletes tanulmányozásával lehet csak megvilágítani. Vannak azonban olyan jelenségek is, amelyek elsősorban statisztikai vizsgálatot igényelnek. A szóban-

¹ 1960 elején a Központi Statisztikai Hivatal 18 000 munkás- és alkalmazotti háztartásra kiterjedő adatfelvételt hajtott végre, melynek fő célja a jövedelemeloszlás vizsgálata volt. A jövedelmi felvételt kiegészítette néhány más kérdés, így többek között a nők helyzetének vizsgálata. A felvétel módszereivel, főbb eredményeivel és a nőkre vonatkozó vizsgálat kérdéseivel a *Statisztikai Szemle* már foglalkozott. (Lásd például *Éltető Ödön*: A munkás-alkalmazotti jövedelmi felvétel egyes matematikai statisztikai vonatkozású kérdései. *Statisztikai Szemle*. 1960. évi 8-9. sz. 805-826. old.; *Dr. Lengyel László*: A bérből élő népesség jövedelem szerinti rétegződése. *Statisztikai Szemle*. 1962. évi 1. szám. 3-12. old. és 2. szám 175-187. old.; *Mód Aladárné*: A nők helyzete a munkahelyen és otthon. *Statisztikai Szemle*. 1962. évi 8-9. sz. 791-806. old. c. tanulmányokat.) Ugyanez a felvétel tartalmazott néhány olyan kérdést is amely kifejezetten a gyermekekre — elhelyezésükre stb. — vonatkozott. Ennek a felvételnek az eredményei alkotják a jelen tanulmány gerincét.

forgó adatfelvételnél ezek közül a következő kérdésekre kíséreltünk meg — ha nem is teljes — választ kapni:

hogyan oldják meg a kereső anyák a különböző életkorú gyermekek napközbeni felügyeletét;

általában milyen — statisztikailag vizsgálható — tényezőkkel függ össze a gyermekek tanulmányi eredménye és befolyásolja-e azt az anya munkavállalása; milyen tényezők befolyásolják a továbbtanulást;

és végül, általában milyen kép alkotható a statisztikai adatok alapján a gyermekekkel való foglalkozásról.

I. A GYERMEKEK NAPKÖZBENI ELHELYEZÉSE

A kérdés feltevésének az ad különös súlyt, hogy a női munka egyre nagyobb teret és jelentőséget nyer a gazdasági és társadalmi élet szinte minden területén: ma már az összes munkás- és alkalmazotti keresők harmadrésze női munkaerő. Minthogy pedig ez egyben azt is jelenti, hogy az összes munkaképes korú nők fele (a fővárosban háromnegyede) kereső foglalkozást folytat,² természetes, hogy jelentős számban dolgoznak gyermekes anyák is, akiknél a munkavállalás elengedhetetlen előfeltétele, hogy meg tudják oldani a gyermekek napközbeni ellátását.

A gyermekes anyák munkavállalásával kapcsolatban két ellentétes tendencia érvényesül: egyfelől magától érthető, hogy azok az asszonyok, akiknek el kell látniuk gyermekeiket, nehezen tudnak házonkívül elfoglaltságot vállalni, másfelől viszont az asszony keresetére éppen a népes, sokgyermekes családokban van a legnagyobb szükség. E két hatás eredményeként a gyermekek számának növekedésével erősen csökken ugyan a kereső nők aránya az összes nőkhöz viszonyítva, de még így is viszonylag magas a többgyermekes családokban is.

1. tábla

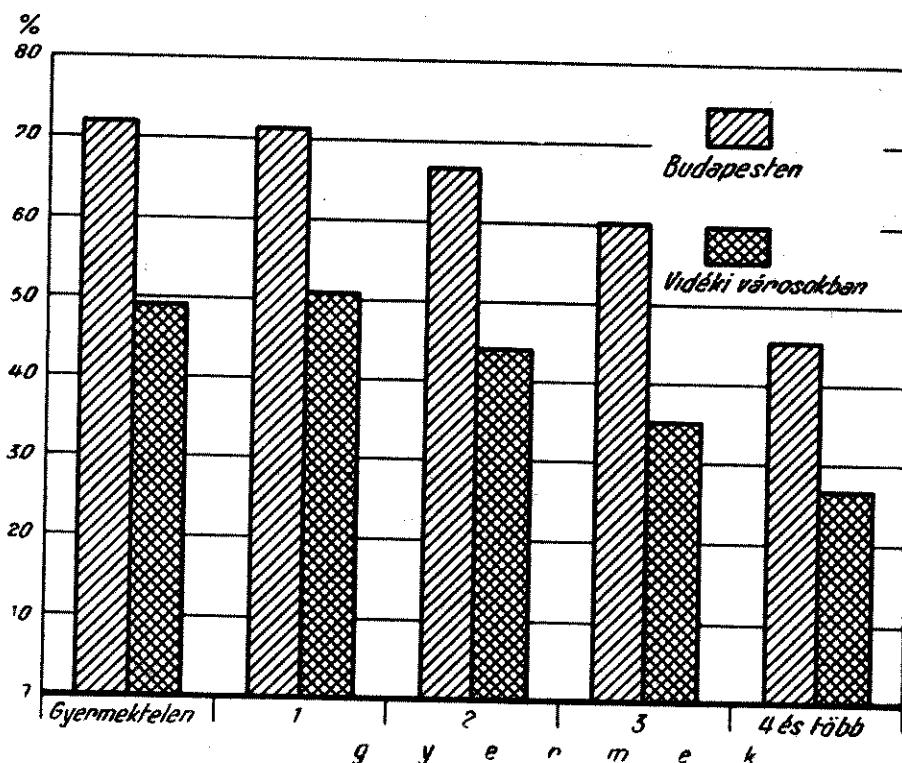
A háztartást vezető városi nők munkavállalása a gyermekek számától függően*

A gyermekek száma	A háztartást vezető kereső nők aránya az összes nőkhöz viszonyítva, a 15 éven aluli gyermekek száma szerint		
	Budapesten	a vidéki városokban	összesen
0	72	49	62
1	71	51	62
2	67	44	54
3	60	35	44
4	46	27	53

* Az adatok a családost, háztartást vezető nőkre vonatkoznak, hiszen csak így van értelme a gyermektelen és gyermekes asszonyokra vonatkozó adatok összehasonlításának. A munkavállalás kérdése ugyanis egészen másként vetődik fel náluk, mint akár az egyedülállóknál, akár azoknál a fiatal lányoknál, akiknek még nincs saját háztartásuk.

² A munkaviszonyban álló nők aránya az összes keresőképes korú nők számának százalékában 1960 elején a munkás-alkalmazotti háztartásokban az említett felvételek szerint a következő volt: Budapesten 73,7, a vidéki városokban 52,5, községekben 29,0, országosan 49,4 százalék.

1. ábra. A háztartást vezető városi nők munkavállalása a gyermekek számától függően

Az, hogy a kisgyermekes anyák közül is igen sokan dolgoznak, pontosabban az, hogy nem túlságosan jelentős a különbség a kereső, illetve nem kereső anyák gyermekeinek korösszetételében, arra mutat, hogy nem jelent sokkal nagyobb problémát a kisebb, mint a nagyobb gyermekek napközbeni elhelyezése.

A 15 éven aluli gyermekek kor szerinti megoszlása

2. tábla

Korcsoport	A kereső	A nem kereső	A kereső nők gyermekeinek száma a nem kereső nők gyermekeinek százalékában
	anyák 15 éven aluli gyermekeinek száma (százalék)		
1 éven aluli	6	7	95,9
1-4 éves	16	19	88,8
4-6 éves	21	19	116,0
0-6 éves együtt	43	45	101,4
Általános iskola 1-4 osztályos	32	32	106,2
Általános iskola 5-8 osztályos	25	23	115,2
6-14 éves együtt	57	55	110,0
Összesen	100	100	106,1

Megjegyzés. Abban, hogy az 1 éven aluliaknál nagyobb a kereső anyák aránya, mint az 1-3 éveseknél, szerepet játszhat az, hogy az anyák egy része a gyermek születése után megszakítja a munkaviszonyt (körülbelül arra az időre, míg a gyermek eléri az óvodás kort). A munkaviszony tényleges megszakítása azonban csak a szülési szabadság letelte után következik be, ezért adataink szerint az anya még keresőnek számít.

A 2. tábla adataiból az is kiolvasható, hogy az iskolás kor elérése előtt a gyermek születése utáni első időszak (a 0-4 éves kor) az iskolás korúaknál pedig a „kisiskolás” kor okozza az anya számára a munkavállalás szempontjából a legtöbb problémát (amennyiben ezekben a csoportokban legmagasabb azoknak

a gyermekeknek az aránya, akiknek anyja nem kereső). Végeredményben azonban valamennyi korosztályban jelentős a kereső anyák gyermekeinek aránya.

Az iskoláskoron aluli gyermekek napközbeni elhelyezésénél közismerten igen jelentős szerepük van a gyermekintézményeknek, a bölcsődéknek, óvodáknak. A városi munkás-alkalmazotti háztartásoknál az intézmények látják el a kereső anyák 0—6 éves gyermekeinek mintegy felét. (Tegyük ehhez hozzá, hogy a vizsgált réteg van ilyen szempontból a legkedvezőbb helyzetben az egész népességen belül, a népesség többi csoportjainál ennél alacsonyabb az említett arány.) Természetesen még ezen a korosztályon belül is jelentősek a kortól függő különbségek: a bölcsőde szerepe nagyobb az 1—3 éveseknél, mint a csecsemőknél, és az óvoda szerepe nagyobb, mint a bölcsődéé.

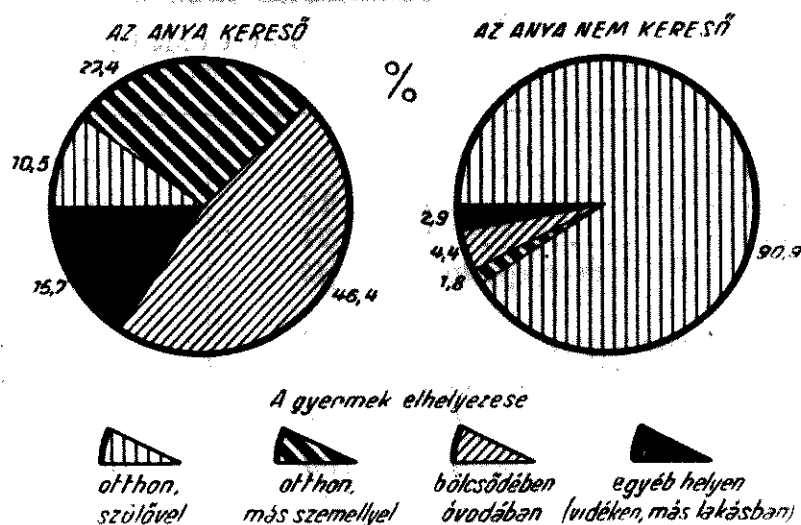
3. tábla

*Az iskoláskoron aluli gyermekek számának megoszlása
a napi tartózkodási hely szerint*

A gyermek napi tartózkodási helye	1 éven aluli	1-3 éves	4-6 éves	Összes	1 éven aluli	1-3 éves	4-6 éves	Összes
	gyermek számát százalékban, ha az anya							
	kereső*				nem kereső			
Otthon, szülővel	22	8	9	11	97	93	87	91
Otthon, más személlyel	37	32	22	27	2	2	1	2
Bölcsődében, óvodában	28	41	56	46	1	3	7	4
Vidéken (más helységeken)	1	2	1	2	—	0	1	0
Egyéb helyen (más lakásban stb.)	12	17	12	14	0	2	4	3
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* Az otthon dolgozó (ún. bedolgozó) anyák nélkül.

*2. ábra. Az iskoláskoron aluli gyermekek számának megoszlása
a napi tartózkodási hely szerint*

Az intézmények kétségkívül rendkívül nagy segítséget jelentenek, azonban nem szabad elfelejteni, hogy a gyermekek oda-vissza szállítása sokszor fáradtságos, és esetleg — több gyermek esetén — szinte megoldhatatlan. Éppen ezért is, a gyermekek ellátásánál az intézmények mellett a másik fontos lehetőség a családdal együtt élő, nem kereső rokonok, elsősorban a nagyszülők segítségének igénybevétele, és — az esetek viszonylag kis hányadában — a fizetett

felügyelet. (Viszonylag gyakoribb eset, hogy más lakásban — szomszédoknál stb. — látják el pénzért a gyermeket, minthogy egész napra alkalmazottat tartanak, aki felügyel a gyermekekre.) A csecsemők ellátásában lényeges szerepe van még a fizetett vagy akár fizetés nélkül meghosszabbított szülési szabadságnak: ennek révén az egy éven aluli csecsemők ötödrészét a kereső édesanya látja el. Ez az átlag természetesen úgy értendő, hogy kb. 3—4 hónapig az anya van a csecsemővel, azután pedig körülbelül ugyanúgy oszlik meg a csecsemők száma is a napközbeni felügyelet szerint, mint például az 1—3 éves gyermekeké.

Az eddig felsorolt módok és lehetőségek biztosítják úgyszólván minden gyermek megfelelő ellátását, és így csak a legkritikább esetben — 100 közül 1—2 kisgyermeknél — kerül sor arra, hogy a szülők a gyermeket ne otthon neveljék, hanem kénytelenek legyenek az otthontól távol, vidékre adni.

Természetes, hogy mindez nem vonatkozik azokra a keresőkre, akik otthon dolgoznak (bedolgozók), hiszen ők el tudják látni a gyermekek felügyeletét. Megjegyzendő, hogy az intézményeknek van bizonyos szerepük a nem kereső nőknél is, de ez inkább szórványos eset.

Az iskoláskorú gyermekekénél szintén nagy segítséget jelent a kereső anyáknak az intézményes ellátás, vagyis az iskolai napközi, ez azonban valamivel kisebb kört érint, mint az óvoda: a kereső anyák gyermekeinek kevesebb, mint egyharmada van iskolai napköziben (tanulósobában). Ez az arány az általános iskola alsó tagozatában a legmagasabb (de itt sem haladja meg az egyharmadot), és aztán fokozatosan csökken, ahogyan egyre inkább nyílik lehetőség arra, hogy a gyermekeket felügyelet nélkül, egyedül hagyják otthon: az általános iskola felsőtagozatos tanulóinak egyharmadánál, a középiskolások közel felénél ezt a megoldást választják a szülők. (Lásd a 4. táblát és a 3. ábrát.)

4. tábla

Az iskolás gyermekek számának megoszlása a napi tartózkodási hely szerint

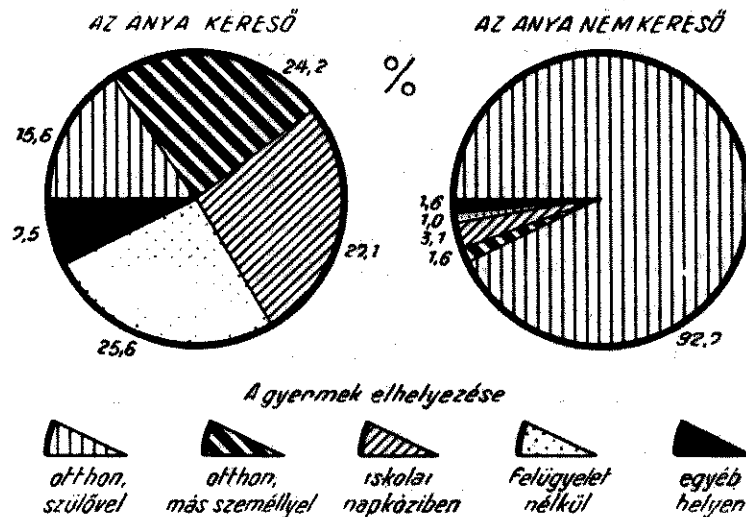
A tanuló napi tartózkodási helye	Az általános iskola		A középiskolás	Az összes	Az általános iskola		A középiskolás	Az összes
	1—4 osztályos	5—8 osztályos			1—4 osztályos	5—8 osztályos		
	tanulók száma százalékban, ha az anya							
	kereső*				nem kereső			
Otthon, szülővel	17	16	13	16	94	93	86	93
Otthon, más személlyel	27	23	18	24	2	2	1	2
Iskolai napköziben	33	26	13	27	2	3	5	3
Felügyelet nélkül	15	30	46	26	1	1	2	1
Egyéb helyen	8	5	10**	7	1	1	6**	1
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* Az otthon dolgozó (ún. bedolgozó) anyák nélkül.

** Ebből diákotthonban 7, illetve 5 százalék.

Az a tény, hogy a napközisek aránya a gyermekek növekedésével csökken, nagyjából természetesnek tekinthető, az viszont nem, hogy az óvodáknak lényegesen nagyobb a szerepük a gyermekek elhelyezésében (az alsó osztályosoknál is), mint a napközinek. Feltehető, hogy ennek a napközik kapacitáshiánya az elsődleges oka, de e mellett az is közrejátszhat, hogy a szülők az iskolai napközit nem tartják olyan kielégítő megoldásnak, mint az óvodát.

3. ábra. Az iskolás gyermekek számának megoszlása a napi tartózkodási hely szerint

A felvétel további adatai azt mutatják be, hogyan alakul a gyermekek elhelyezése *Budapesten és vidéken*. Az iskoláskoron aluli gyermekek intézményekben való napközbeni elhelyezésére a kereső nőknek több lehetőségük van *Budapesten*, mint a vidéki városokban. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy — különböző okok miatt — *Budapesten* a nők jóval nagyobb hányada folytat kereső foglalkozást, akkor magyarázatot kapunk arra, hogy miért különbözik viszonylag nagymértékben az összes gyermekek közül intézményekben levők aránya *Budapesten*, illetve a vidéki városokban (34,8 illetve 18,8%).

5. tábla

Az iskoláskoron aluli gyermekek elhelyezése *Budapesten és vidéken*

A gyermek napi tartózkodási helye	Az iskoláskoron aluli gyermekek száma százalékban					
	ha az anya				összesen	
	kereső		nem kereső			
	Budapesten	vidéki városokban	Budapesten	vidéki városokban	Budapesten	vidéki városokban
Otthon, szülővel	10	11	89	92	40	58
Otthon, más személlyel	24	32	2	2	15	14
Bölcsődében, óvodában	52	40	7	3	35	19
Egyéb helyen	14	17	2	3	10	9
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Az iskolás korú gyermekek napközbeni elhelyezésének arányainál más irányú a különbség *Budapest és a vidéki városok* közt, mint az iskoláskoron aluliaknál: vidéken viszonylag többen vannak napköziben, mint *Budapesten*. Abban, hogy a napközit jobban sikerült megoldani vidéken, mint az óvodai kapacitás kérdését, az játszhat főként közre, hogy az iskolai napközik létesítése sok esetben nem igényelt építkezést.

A középiskolai tanulók esetében egyébként már szerepe van a diákotthonoknak is. A diákotthonban történő elhelyezés lényegében független attól, hogy az anya dolgozik-e vagy sem, viszont nagyobb a jelentősége vidéken, mint a fővárosban, ahol erre alig van szükség, minthogy csaknem minden szakközépiskola helyben megtalálható.

6. tábla
Az iskolai napköziben, illetve diákotthonban elhelyezett tanulók aránya

A tanulók tartózkodási helye	A tanulók elhelyezése (százalék)					
	az anya kereső		az anya nem kereső		összesen	
	Budapesten	vidéki városokban	Budapesten	vidéki városokban	Budapesten	vidéki városokban
Az általános iskola 1–4 osztályos tanulói						
Iskolai napköziben	31	36	4	2	20	16
Diákotthonban	1	.	1	.	1	.
Az általános iskola 5–8 osztályos tanulói						
Iskolai napköziben	24	28	4	2	16	14
Diákotthonban	2	2	0	.	1	1
A középiskolai tanulók						
Iskolai napköziben	11	16	5	5	9	10
Diákotthonban	5	9	1	8	4	8

A gyermekek napközbeni elhelyezése — az összes gyermekeket tekintve — nagyon szorosan összefügg a *jövedelmi helyzettel* (és ezen keresztül a család társadalmi-gazdasági csoportjával stb.), de ez a függés más jellegű a kisgyermekeknél, mint az iskolásoknál.

Az iskoláskoron aluliak közül az otthon levők aránya az egy főre jutó jövedelem növekedésével egy bizonyos — viszonylag magas — jövedelmi színvonalig csökken, majd ismét nő, és ennek megfelelően a bölcsődében, óvodában elhelyezettek aránya előbb gyors ütemben emelkedik, majd pedig csökken. A magyarázat nyilvánvalóan az, hogy az egy főre jutó jövedelem és az anya munkavállalása összefügg. Így a legalsó 1—2 jövedelemcsoportba többnyire olyan háztartások tartoznak, amelyekben az anya nem keres, vagyis a gyermekek otthon tartózkodhatnak. A legmagasabb jövedelműeknél viszont már azért csökken az intézményekben levők aránya, mert itt a fizetett segítségnek van nagyobb szerepe.

7. tábla
Az iskoláskoron aluliak közül az otthon, illetve a bölcsődében-óvodában levő gyermekek aránya

Egy főre jutó jövedelem (forint)	Otthon, szülővel vagy más személlyel	Bölcsődében, óvodában
	levő gyermekek az összes megfelelő korú gyermekek százalékában	
— 400	86	29
400 — 600	80	16
600 — 800	66	26
800 — 1000	53	36
1000 — 1400	46	38
1400 — 1800	48	34
1800 felett	63	30
<i>Átlagosan</i>	66	25

Az iskoláskorúaknál a jövedelem növekedésével természetesen szintén csökken a szülővel (vagy más személlyel) otthon levők aránya, hiszen itt is fennáll, hogy az anya munkavállalása összefügg a jövedelmi színvonallal. Viszont a kisebb gyermekeknél tapasztalt tendenciával ellentétben, az iskolai napköziben levő tanulók hányada alig emelkedik (sőt Budapesten csökken). Ugyanakkor — és ez látszólag ellentmondás — minél magasabb a jövedelmi színvonal, annál nagyobb a felügyelet nélkül levő gyermekek aránya.

A felügyelet nélkül levő tanulók aránya korcsoportonként természetesen igen jelentősen eltér: az általános iskola 1—4 osztályosoknál 8, az 5—8 osztályosoknál 16, és a középiskolásoknál 27 százalék átlagosan, és ezen belül 15, 30 illetve 46 százalék, ha az anya kereső. Már most az előbbi ellentmondásnak, vagyis annak, hogy a felügyelet nélkül levő gyermekek aránya a jövedelem növekedésével emelkedik, az a magyarázata, hogy magasabb jövedelem mellett mind a kereső nők, mind a középiskolások aránya nagyobb, mint alacsony jövedelem esetén.

8. tábla

*A kereső nők és a középiskolás gyermekek aránya
jövedelemcsoportonként*

Egy főre jutó havi összes jövedelem (forint)	A kereső nőknek az összes nőkhöz	A középiskolai tanulóknak a 18 éven aluli tanu- lók összes számához
	viszonyított aránya jövedelem- csoportonként	
— 400	30	8
400 — 600	35	11
600 — 800	48	14
800 — 1000	60	17
1000 — 1400	73	21
1400 — 1800	82	23
1800 felett	84	21

Ezek az adatok azonban már átvezetnek a továbbtanulás problémájához, amelyre részletesebben a következőkben még visszatérünk.

II. A TANULMÁNYI EREDMÉNYEK

A tanulmányi eredmények egy sor tényezővel többé-kevésbé szorosan összefüggenek. Ezek közül adatfelvételünk segítségével megvizsgáltuk, hogy milyen hatása van a tanulmányi eredményre a szülők társadalmi-gazdasági hovatartozásának, iskolai végzettségének, a család jövedelmi helyzetének, az anya munkavállalásának, valamint annak, hogy ki felügyel napközben a gyermekekre.

Az első három tényező mindegyikénél azt találtuk, hogy igen szorosan összefüggnek a tanulmányi eredményekkel. A gyermek tanulmányi eredménye jobb az értelmiségi-alkalmazotti, mint a munkásháztartásokban, jobb ott, ahol a szülők iskolai végzettsége magasabb, és végül jobb a magas-, mint az alacsonyjövedelmű háztartásokban. Itt természetesen nem három egymástól független tényezőről van szó, hiszen közismert, hogy az iskolai végzettség nagy-

jából meghatározza a társadalmi-gazdasági hovatartozást és ez utóbbi a jövedelmi helyzetet. (Lásd a 9. táblát és a 4. ábrát.)

9. tábla

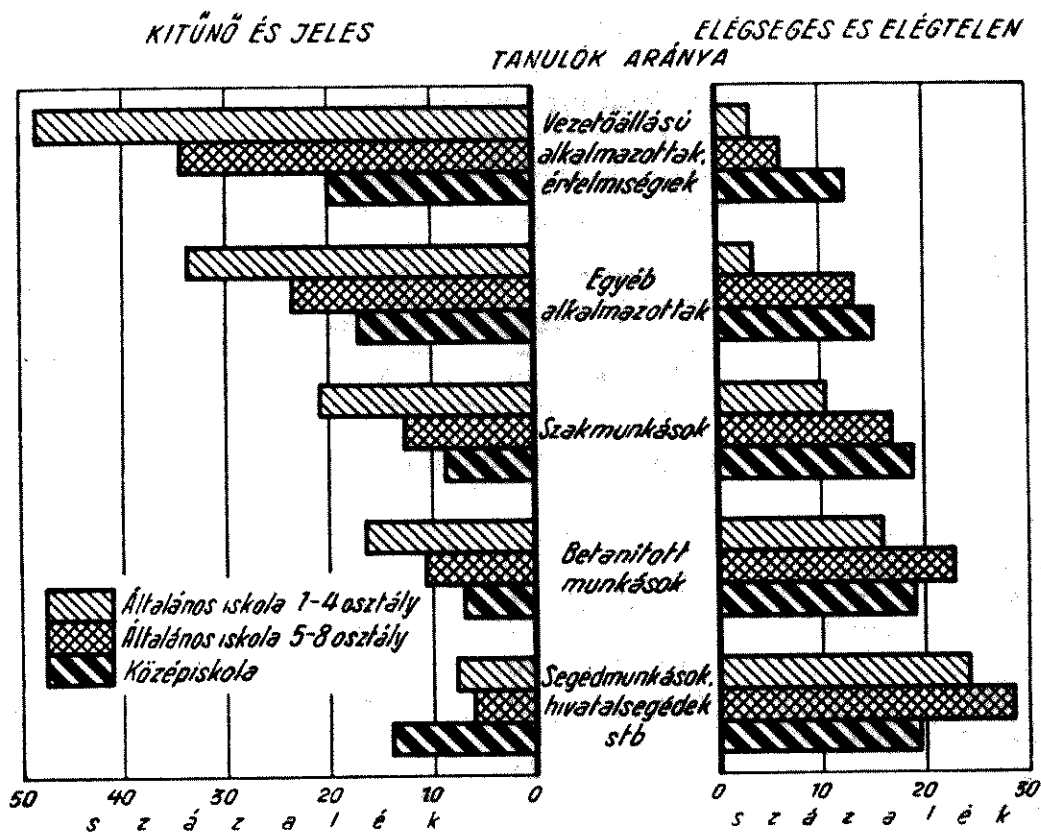
A gyermekek tanulmányi eredményét jellemző adatok

Az apa (anya) társadalmi-gazdasági csoportja*	Kitűnő és jeles	Elégséges és elégtelen	Kitűnő és jeles	Elégséges és elégtelen	Kitűnő és jeles	Elégséges és elégtelen
	tanulók aránya az összes tanulókhoz viszonyítva (százalék)					
	az általános iskola				a középiskolában	
	1-4 osztályában		5-8 osztályában			
A szülők társadalmi-gazdasági hovatartozása szerint						
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	49	3	34	6	20	15
Egyéb alkalmazott	34	4	24	12	17	15
<i>Alkalmazottak együtt</i>	40	4	28	10	18	14
Szakmunkás	21	10	13	17	9	19
Betanított munkás	17	16	11	23	7	19
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	8	24	6	29	14	20
<i>Munkások együtt</i>	17	15	11	21	10	19
A szülők iskolai végzettsége szerint						
Egyetem	49	2	41	2	22	10
Érettségi	40	1	29	7	16	18
8 osztály	25	8	16	14	13	17
8 osztálynál kevesebb	13	19	8	26	9	20
A háztartás egy főre jutó havi átlagos jövedelme (forint)						
- 400	10	25	9	29	6	22
400 - 600	19	15	12	25	13	19
600 - 800	25	8	16	14	16	16
800 - 1000	29	8	18	12	16	16
1000 - 1400	39	4	24	10	11	16
1400 - 1800	42	2	36	7	14	10
1800 felett	31	8	53	5	44	11
<i>Átlagosan</i>	25	11	17	17	14	17

* A csoportosítás az apa (elvált és özvegy asszonyok esetében az anya) társadalmi-gazdasági hovatartozása, illetve iskolai végzettsége alapján történt.

A fenti adatok alapján igen nehéz eldönteni, hogy a három közül melyik a domináns tényező, illetőleg hogy melyik milyen mértékben hat a tanulmányi eredményekre. Az egzakt módszerek (többszörös korreláció-számítás) alkalmazását szinte lehetlenné teszi a tényezők közti szoros összefüggés. Különböző megfontolások és tapasztalatok azonban arra engednek következtetni, hogy elsődleges jelentősége valószínűleg a társadalmi-gazdasági hovatartozásnak, illetve a szülők iskolai végzettségének van, míg a jövedelem szerepe másodlagos. (Az elsőnek említett két tényező hatása annyira összefonódik, hogy a különbségtétel közöttük szinte lehetetlen.)

4. ábra. A gyermekek tanulmányi eredménye a szülők társadalmi-gazdasági hovatartozása szerint

A különböző hatások szétválasztása nélkül is bizonyosra vehető azonban, hogy a gyermekek tanulmányi eredménye szorosan összefügg a szülők kulturális színvonalával. Ezt az összefüggést statisztikailag már ismét nem lehet vizsgálni, csupán az általános tapasztalatokból kiindulva mutathatunk rá egy sor olyan, kisebb vagy nagyobb jelentőségű tényezőre, amelyek itt szerepet játszhatnak.

Talán elsőnek említhetnénk azt, hogy az alkalmazotti és különösen az értelmiségi családokban élő gyermekek sok tekintetben előnyösebb helyzetben vannak az iskolában, mint a munkásgyermekek, mert az elsőknél lényegesen nagyobb az otthonról kapott közvetlen és közvetett segítség. A közvetlen segítség tartalma világos: a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők sok esetben inkább tudnak segíteni az iskolai feladatok megoldásában vagy elsajátításában. A „közvetett segítség” definiálása ennél lényegesen nehezebb, de tartalma eléggé kézenfekvő. Annak következtében ugyanis, hogy az értelmiségi-alkalmazotti családokban többen foglalkoznak szellemi munkával, többen beszélnek ilyen témákról (esetleg több otthon a könyv stb.), a gyermek már ennek révén elsajátít egy sor — az iskolában esetleg hasznosítható — ismeretet, és általában kézzelfoghatóbbá válnak számára, közelebb kerülnek hozzá az ilyen jellegű témák. Ez az otthonról kapott „alap” már egész apróságokban megnyilvánulhat — például ceruzakezelésnél, beszédkésztségben a kisebbeknél, az idegen nevek, szavak helyes kiejtésében a nagyobbaknál, és jelentősége szinte az iskolai tanulmányok egész ideje alatt megvan. (Az otthonról kapott „alap” hatását az óvodák némileg csökkentik, de távolról sem szüntetik meg.)

Némileg hasonló jellegű, de az előbb említettől azért elkülönülő, ugyanebbe az irányba ható tényező az, hogy mennyire tartják fontosnak a szülők a jó tanulmányi eredményt, mennyire ösztönzik a gyermekeket ennek elérésére. Ez az ösztönzés — véleményünk szerint — lényegesen erősebb azokban a családokban, amelyekben a szülők kulturális színvonala magasabb (amikor a kultúrszínvonalat az iskolai végzettség vagy a társadalmi-gazdasági hovatartozás

alapján határozzuk meg), és pedig két okból. Egyik az, hogy a szülők általában arra törekszenek, hogy gyermekük képzettsége legalábbis elérje az ő színvonalukat, sőt, sok esetben ennél tovább mennek, és kifejezetten azt szeretnék, ha gyermekük a szülők foglalkozását folytatná. Így azokban a családokban, amelyekben a szülők érettségizettek, egyetemet végzettek, szinte természetes követelmény, hogy a gyermek is megszerezze legalább ezt a végzettséget. Minthogy pedig köztudott, hogy a továbbtanulás előfeltétele a jó tanulmányi eredmény, az értelmiségi-alkalmazotti szülők már csak ezért is ösztönzik gyermekeiket a megfelelő tanulmányi eredmény elérésére.

A másik ok talán inkább érdemi. A jobb tanulmányi eredmény általában nagyobb tudásnak felel meg és bizonyos, hogy a szülők egy része nemcsak önmagában a jó eredmény elérését tartja fontosnak, hanem azt is vagy elsősorban azt, hogy gyermeke jól sajátítsa el a tananyagot, nem az osztályzat, hanem a tudás kedvéért. A tudás önmagáért való becslése, illetve általában a kulturális értékek megbecslése távolról sincs osztályhoz, réteghez, iskolai végzettséghez vagy foglalkozáshoz kötve. Mégis azt hisszük, hogy azok között, akik maguk képzetebbek, viszonylag többen vannak olyanok, akik jobban látják fontosságát, és ezért — az érdemjegytől függetlenül is — a tananyag jobb elsajátítására ösztönzik gyermekeiket.

Amit az eddigiekben az otthoni környezet tanulmányi eredményekre gyakorolt hatásáról elmondottunk, abból elvileg az következne, hogy az átlagos eredmények közötti különbség úgy növekszik, ahogy nőnek az iskolában a követelmények (hiszen a kisebb képzettségű szülők egyre kevésbé tudnak segíteni az iskolai feladatoknál stb.). A valóságban azonban nem ez a helyzet: a munkás, illetve az értelmiségi-alkalmazotti gyermekek átlagos tanulmányi eredménye a középiskolában közelebb kerül egymáshoz, mint az általános iskolában.

10. tábla
Az értelmiségi-alkalmazotti és a munkásszármazású gyermekek átlagos tanulmányi eredménye

Magnevezés	Az értelmiségi és alkalmazotti	A munkás-	Értelmiségi és alkalmazotti származású tanulók eredménye a munkásszármazású tanulók eredményének százalékában
	családok gyermekeinek átlagos tanulmányi eredménye*		
Általános iskola 1 – 4 osztályos tanulói	4,01	3,40	117,9
Általános iskola 5 – 8 osztályos tanulói	3,72	3,16	117,7
Középiskolások	3,47	3,19	108,8

* A tendenciák jelzésére szolgáló becslés, melyet a továbbiakban is alkalmazunk. Az átlagszámításnál

a kitűnő tanulmányi eredményt	5-nek,
a jeles tanulmányi eredményt	4,5-nek,
a jó tanulmányi eredményt	4-nek,
a közepes tanulmányi eredményt	3-nak,
az elégséges tanulmányi eredményt	2-nek,
az elégtelen tanulmányi eredményt	1-nek tekintettük.

A tanulmányi eredmények egymáshoz közeledésének nyilvánvaló magyarázata az, hogy a munkásgyermekek közül viszonylag jóval kevesebben tanulnak tovább, mint az értelmiségi-alkalmazotti gyermekek közül, és már csak

ezért is nagyobb az előbbieknél a „szelekció”, inkább igaz az ő esetükben az, hogy valóban azok tanulnak tovább, akik arra leginkább alkalmasak. Ennek az állításnak az alátámasztására mutatjuk be az alábbi adatokat, amelyek szerint az átlagos tanulmányi eredmény az értelmiségi-alkalmazotti gyermekeknél az iskolaidő folyamán (nyilván a növekvő követelmények miatt) fokozatosan csökken, a munkásgyermekeknél viszont a középiskolában is az általános iskola felső tagozatával azonos, vagy annál is magasabb szinten van.

11. tábla

Az átlagos tanulmányi eredmény alakulása

Megnevezés	Az átlagos tanulmányi eredmény azoknál a tanulóknál, akiknek apja				
	vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	egyéb alkalmazott	szakmunkás	betanított munkás	segédmunkás
Az általános iskola 1 – 4 osztályos tanulói	4,12	3,93	3,53	3,37	3,45
Az általános iskola 5 – 8 osztályos tanulói	3,92	3,58	3,26	3,14	2,92
Középiskolások	3,49	3,46	3,21	3,16	3,21

Végeredményben az eddigi adatokból azt a következtetést kell levonni, hogy még jelentős feladatok állnak előttünk az általános kultúr színvonal emelése terén, mert ez egyik előfeltétele annak, hogy a fiatalok hasonló feltételekkel induljanak el az iskolai életben is.

A tanulmányi eredmény alakulásának vizsgálatánál feltételezzük, hogy a jövedelmi színvonal jelentősége kisebb, mint például a társadalmi hovatartozásé. Annyi kétségtelen, hogy a jövedelmi színvonal ma már közvetlenül kevésbé hat, hiszen az iskolai könyvek, tanszerek beszerzése még alacsony jövedelmek mellett sem ütközik különösebb nehézségbe. Ugyancsak jelentéktelenné zsugorodott a tandíj-probléma, vagyis elhárultak mindazok az akadályok, amelyeket a múlt rendszer emelt a kiváltságos osztályok tanulási privilégiumának biztosítása érdekében. Közvetve azonban lehet bizonyos szerepe a család jövedelmi helyzetének is abban, hogy milyen eredménnyel tanulnak a gyermekek.

Ez a hatás statisztikai eszközökkel csak részben vizsgálható, részben ezúttal is feltételezésekre vagyunk utalva. Egyfelől lehetségesnek látszik, hogy a nehezebb anyagi körülmények között élő családokban a gyermekeket is terhelik a felnőttek gondjai, és ez némileg elvonja figyelmüket a tanulástól. Ennek a tényezőnek a jelentőségét statisztikailag egyáltalán nem tudjuk lemérni, csak feltételezhetjük, hogy az nem túlságosan nagy, hiszen nagyon sok más jelenség is van, ami a gyermekek figyelmét szétszórhatja, lekötheti. Másfelől az is feltételezhető, hogy az otthoni nyugodt tanulás feltételeit a nehezebb anyagi körülmények között élő családok kevésbé tudják biztosítani, elsősorban a lakás esetleges zsúfoltsága miatt. (Éppen a legalacsonyabb jövedelmű családok azok, amelyek a legnépesebbek és amelyekben viszonylag kevés a kereső, vagyis ahol napközben a legtöbb van otthon.) Adataink azonban arra mutatnak, hogy e tényezőnek önmagában nincs túl nagy jelentősége, mert az otthoni tanulás feltételeit eléggé jól jellemző laksűrűségben nem túl lényegesek a különbségek, sőt a munkások egyes csoportjai (szakmunkások, betanított munkások, segédmunkások) között e téren jóformán nincs eltérés, a tanulmányi eredményekben pedig van.

12. tábla

Az átlagos tanulmányi eredmény és a laksűrűség

Az apa (anya) társadalmi-gazdasági csoportja	Az átlagos tanulmányi eredmény	Az egy lakószobára jutó személyek száma
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	3,91	1,8
Egyéb alkalmazott	3,72	2,0
<i>Alkalmazottak együtt</i>	3,80	1,9
Szakmunkás	3,40	2,6
Betanított munkás	3,25	2,5
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	3,01	2,6
<i>Munkások együtt</i>	3,29	2,6
<i>Összesen</i>	3,47	2,3

A felvétel eredményei alapján még egy, a tanulmányi eredményekre ható tényezőt tehetünk vizsgálat tárgyává, és pedíg azt, hogy összefügg-e a gyermekek tanulmányi eredménye az anya munkavállalásával, illetve azzal, hogy hol tartózkodik a gyermek napközben.

Ami az első kérdést illeti, a felvételnek ebből a szempontból figyelemre méltó eredménye az, hogy az anya munkavállalása önmagában nem befolyásolja lényegesen a tanulmányi eredményeket.

13. tábla

A tanulók átlagos tanulmányi eredménye az anya munkavállalása szerint

Megnevezés	A tanulók átlagos tanulmányi eredménye, ahol	
	az anya kereső	az anya nem kereső
<i>Az apa (anya) munkás</i>		
Általános iskola 1-4 osztályos tanulói	3,39	3,42
Általános iskola 5-8 osztályos tanulói	3,12	3,22
Középiskolások	3,17	3,19
<i>Az apa (anya) alkalmazott</i>		
Általános iskola 1-4 osztályos tanulói	3,99	4,03
Általános iskola 5-8 osztályos tanulói	3,76	3,64
Középiskolások	3,49	3,43
<i>Összesen</i>		
Általános iskola 1-4 osztályos tanulói	3,63	3,59
Általános iskola 5-8 osztályos tanulói	3,35	3,35
Középiskolások	3,35	3,30

Valószínűnek látszik, hogy az anya munkavállalásával kapcsolatban két hatás érvényesül: a tanulmányi eredményekre pozitíven hat az, hogy az iskolázottsági és kulturális színvonal magasabb ott, ahol mindkét szülő dolgozik³ és

³ A kulturális, illetve iskolázottsági színvonal jellemzésére a már említett jövedelmi felvétel (illetve női felvétel) alapján csak az összes megkérdezett háztartást vezető nőről (azaz nemcsak a gyermekes anyákról) állnak rendelkezésre adatok, ezek azonban valóban nagy különbségeket mutatnak és minden valószínűség szerint a gyermekes anyáknál is hasonló tendenciát találunk. A megkérdezett kereső nők közül egyetemet végzett 5, érettségizett 13, 8 osztályt végzett 39 és 8 osztállyal kevesebbet végzett 43 százalék. A nem kereső nők iskolai végzettség szerinti megoszlása pedig megfelelően 1, 6, 35 és 58 százalék.

ellentétes irányú a hatása annak, hogy kevesebb idejük jut a gyermekekkel való foglalkozásra. E hatások együttesen azt eredményezik, hogy a tanulók egyes csoportjainál van ugyan az átlagos tanulmányi eredményekben különbség attól függően, hogy az anya kereső-e vagy sem, de a különbségek nem mutatnak szisztematikusan egy irányba.

Bizonyos mértékig más a helyzet, ha nemcsak az anya munkavállalását vesszük figyelembe, hanem azt is, hogy hol van a gyermek napközben.

14. tábla
Az átlagos tanulmányi eredmény a gyermekek elhelyezése szerint

Megnevezés	A szülővel otthon	Az iskolai napköziben	Felügyelet nélkül
	levő gyermekek átlagos tanulmányi eredménye		
Általános iskola 1 – 4 osztályos tanulói	3,59	3,48	3,46
Általános iskola 5 – 8 osztályos tanulói	3,37	3,16	3,28
Középiskolások	3,35	3,14	3,35

Igaz, hogy a fenti különbségek nem olyan nagyok, mint ahogyan azt gyakran feltételezik, lényegesen kisebbek például, mint a szülők foglalkozása szerinti különbségek, így is arra mutatnak azonban, hogy a napközik jelenlegi formájukban még nem oldják meg teljesen jól feladatukat. Elvileg a napköziben levő tanulók számára nagy előnyt jelent a képzett pedagógus állandó jelenléte, segítése, ez az előny azonban ma még nem érvényesül, mert a napközik sokszor túlszűfoltak, nincsenek meg a nyugodt tanulást biztosító előfeltételek. Megjegyzendő, hogy a felügyelet nélkül otthon levő gyermekek tanulmányi eredménye nem vagy alig különbözik a szülővel otthon levőkéétől, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy az esetek többségében a felelősségtudóbb, komolyabb gyermekeket hagyják egyedül.

*

A mondottakat kiegészítjük egy olyan adalékkal, amely — bár nem tartozik a tanulmányi eredményekkel kapcsolatos legfontosabb kérdések közé — önmagában igen érdekes. Ezek az adatok a testvérek tanulmányi eredményei közti kapcsolatra mutatnak rá.

15. tábla
A testvérek tanulmányi eredményei

Az első gyermek tanulmányi eredménye	A második gyermekek közül a						Összesen
	kitűnő	jeles	jó	közepes	elég-séges	elég-telen	
	tanulmányi eredményűek száma az összes százalékában						
Kitűnő	33	32	22	10	3	—	100
Jeles	18	26	33	16	4	3	100
Jó	5	15	46	24	7	3	100
Közepes	3	6	28	47	8	8	100
Elégséges	—	7	28	38	20	7	100
Elégtelen	5	1	22	39	12	21	100

Az összehasonlító adatokból az tűnik ki, hogy bár a tanulmányi eredmények a gyermekek egyéni képességeitől függnnek, az otthoni légkör és körülmények (és természetesen a testvérek adottságai közötti hasonlóságok) feltehetően azonos hatása következtében azokban a családokban, amelyekben több gyermek tanul, a gyermekek tanulmányi eredményei elég közel vannak egymáshoz (például ahol az első gyermek kitűnő tanuló, ott a második testvérek 65 százaléka is kitűnő és jeles stb.).

III. A TOVÁBBTANULÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE

Mindazok az egyes rétegeknél megnyilvánuló helyzetbeli, felfogásbeli és törekvésbeli különbségek, amelyek a tanulmányi eredmények közötti eltéréseket magyarázzák, éreztetik hatásukat a továbbtanulási arányokban is,

A tanulási arányok közötti különbségek a tankötelezettségi korhatár felemelése óta lényegében csak a középiskolától kezdve mutatkoznak, itt azonban elég jelentősek. Ezek az arányok kétségtelenül legalacsonyabbak a paraszti népe-ségnél (ami kitűnik például a középiskolai tanulók, illetve egyetemi hallgatók származás szerinti megoszlásából), de nagy a szóródás a munkás-alkalmazotti népesség körén belül is.⁴ E körön belül a társadalmi-gazdasági hovatartozás szerint legnagyobb a különbség az értelmiségi-alkalmazotti réteg javára az egyetemi hallgatók, majd a középiskolások számában, az ipari tanuló oktatás viszont a munkásháztartásokban gyakoribb. (Lásd a 16. táblát és az 5. ábrát.)

16. tábla

A továbbtanulási arányok társadalmi-gazdasági csoportonként

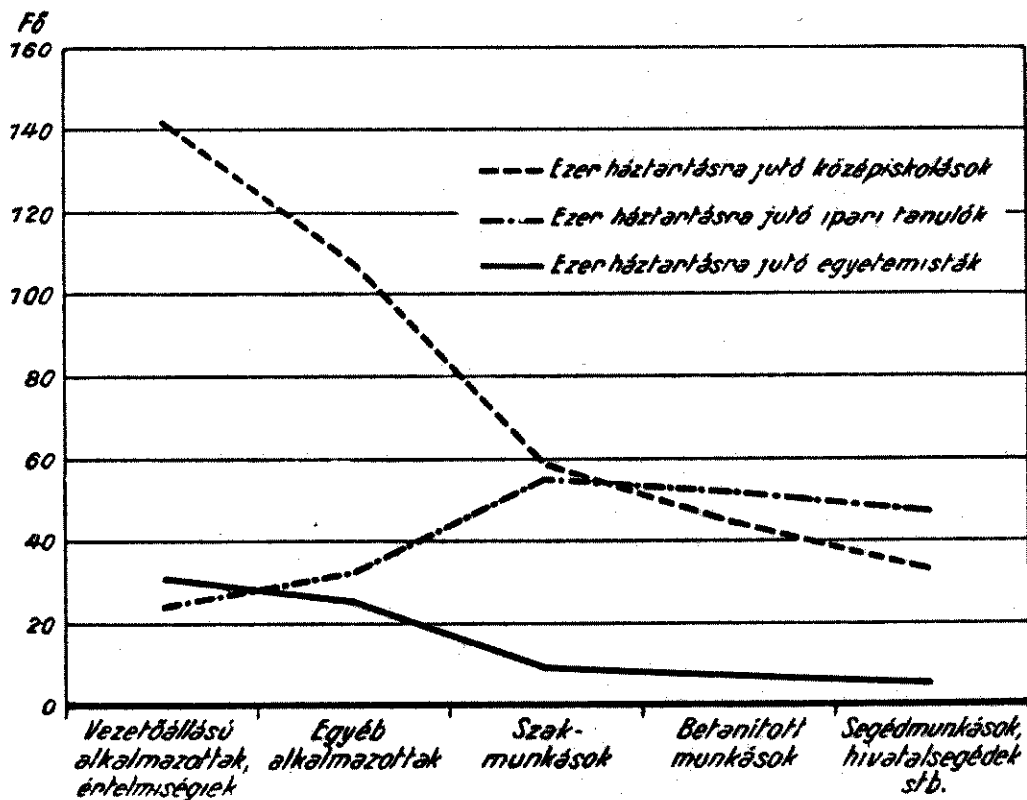
A háztartásfő társadalmi-gazdasági csoportja	Ezer háztartásra jutó			Ezer háztartásra jutó egyetemi hallgatók száma
	középiskolások	ipari tanulók	együtt	
	száma			
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	142	24	167	31
Egyéb alkalmazott	108	32	140	25
<i>Alkalmazottak együtt</i>	<i>121</i>	<i>29</i>	<i>150</i>	<i>28</i>
Szaktanácsos	59	55	114	9
Betanított munkás	44	52	96	7
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	33	47	81	5
<i>Munkások együtt</i>	<i>48</i>	<i>52</i>	<i>100</i>	<i>7</i>
<i>Összesen</i>	<i>69</i>	<i>46</i>	<i>115</i>	<i>13</i>

A továbbtanulási arányokat kialakító körülmények igen sokrétűek. A gyermek hajlamai, képességei mellett szerepet játszanak az anyagi és a tanulási lehetőségek, továbbá a szülők elképzelései, óhajai, a szülők (vagy más felnőtt) példája stb.

⁴ E tanulmány keretén belül — mint már utaltunk rá — részletesebben csak ezt a kört vizsgáljuk.

5. ábra. A továbbtanulási arányok társadalmi-gazdasági csoportonként

A család jövedelmi helyzetének ebben a vonatkozásban érthető módon nagyobb a jelentősége, mint a tanulmányi eredményeknél. Az anyagi helyzet nemcsak, sőt nem is elsősorban annyiban játszik közre, amennyiben maga az oktatás pénzbe kerül. Ha így lenne, akkor — elvileg — a jövedelmi színvonallal egyidejűleg jelentősen emelkedni kellene a továbbtanulási arányoknak. Ez a tendencia azonban nem érvényesül töretlenül, ugyanis a jövedelmi szint és a továbbtanulás nyilvánvaló kölcsönhatásban vannak: egyrészt igaz, hogy a továbbtanulásnak vannak bizonyos elemi anyagi feltételei, de másrészt az a helyzet, hogy ha a keresőképes korú fiatalok nem dolgoznak, hanem tanulnak, akkor ez visszahat a család jövedelmére, pontosabban, ha a továbbtanulás helyett a kereső foglalkozást választják, akkor ezzel jelentősen növelik a család jövedelmét. Ez a kettősség tükröződik az egyetemi hallgatókra vonatkozó adatokban: egy bizonyos — elég alacsony — jövedelmi színvonalig a továbbtanulási arányok emelkednek, majd ismét csökkennek. Ez a tendencia bizonyos rétegeknél a középiskolások esetében is megmutatkozik, az egyetemi hallgatóknál azonban sokkal határozottabban érvényesül, mert ebben a korban már magasabb kereseteket lehet elérni. (Lásd a 17. táblát.)

A jövedelem hatása tehát inkább a tekintetben érvényesül a továbbtanulásra vonatkozó döntésnél, hogy részben a szülők, részben maguk a fiatalok is számításba veszik a tanulmányi idő alatti keresetkiesést, illetve azt a jövedelem-többletet, amelyre szert tehetnek, ha a megfelelő képesítés megszerzése után vállalnak állást. Ha csak az anyagiakat veszik számításba, akkor a középiskola elvégzésének nincs különösebb jelentősége: a középiskolánál rövidebb ideig tartó ipari tanuló oktatás, mely már az oktatási idő alatt is bizonyos keresettel jár, lényegében ugyanakkora keresetet biztosít, mint az érettségi. Az érettségizett alkalmazottak átlagos havi keresete 1799, az összes szakmunkásoké pedig 1834 forint.⁵ Feltételezzük egyébként, hogy a középiskola elvégzése, bár önmagában szakképzettséget nem nyújt, nagy előnyt jelenthet a fizikai szakmunkában, hiszen

⁵ Ugyanezen adatfelvétel országos átlagos eredményei.

a 4 évi tanulás szélesebb látókört nyújt, gyorsabb áttekintést enged stb. Mint-hogy ma még viszonylag kevés az érettségizett szakmunkás, erre vonatkozóan kevés bizonyító adat áll rendelkezésre, a meglevők azonban ezt a tendenciát mutatják, például a műszerészeknél stb.

Az egyetemi végzettségnek viszont elég jelentős „keresetnövelő” hatása van. Az egyetemi végzettségnek betudható keresetkülönbség az alkalmazotti munkakörökben a férfiaknál 500, a nőknél 550 forint.⁶ Itt azonban az egyetemi tanulmányokkal járó 4—6 évi keresetkiesés teszi megfontolandóvá a tanulmányok folytatását. (Ha a hallgató nem kap ösztöndíjat, a 4 év alatti keresetkiesést kb. 10—15 év alatt ellensúlyozza az egyetemi végzettség révén szereshető kereset-többlet. Megjegyzendő, hogy ezek természetesen átlagok, bizonyos pályákon jóval kedvezőbb, másutt kedvezőtlenebb a helyzet.)

17. tábla
A továbbtanulási arányok és a jövedelmi helyzet közti összefüggés

Egy főre jutó havi átlagos jövedelem (forint)	A középiskolai tanulók	Az egyetemi hallgatók
	aránya az összes középiskolás, illetve egyetemista korú család- taghoz viszonyítva (százalék)	
– 400	18	3
400 – 600	28	8
600 – 800	34	11
800 – 1000	33	9
1000 – 1200	34	7
1200 – 1400	42	7
1400 – 1600	47	3
1600 –	44	6
<i>Átlagosan</i>	32	8

Ezek az adalékok csak közvetve tájékoztatnak az anyagi szempont fontos szerepéről. Más forrásból azonban közvetlen információkkal is rendelkezünk. A budapesti tanulók pályaválasztási indítékaival foglalkozó tanulmány⁷ adatai szerint a megkérdezett 5300 általános- és 900 középiskolai tanuló közül (akik pályaválasztás előtt álltak, azaz 14, illetve 18 évesek) több, mint 50 százalék azzal indokolta pályaválasztását, hogy az jó kereseti lehetőséget ad.⁸ Ez a motívum egyébként a fizikai szakmát választóknál magasabb, mint a szellemi foglalkozást választóknál.

Az eddig elmondottak természetesen korántsem jelentik azt, hogy a továbbtanulásnál, pályaválasztásnál egyedül vagy főleg az anyagiak játszanak szerepet. A szülők felfogásának, képzettségének, példájának jelentős hatását jól mutatja a középiskolások és egyetemisták arányának alakulása azonos jövedelmek mellett, azaz néhány kiemelt jövedelem-kategóriában a különböző társadalmi-gazdasági csoportoknál. (Ezek az adatok arról is képet adnak, hogy miként alakul az egyes rétegeknél a jövedelmi színvonal és a továbbtanulási arány közötti, már ismertetett összefüggés.)

⁶ Ennyi a különbség az érettségizett és az egyetemet végzett alkalmazottak havi átlagos keresete között a hivatkozott adatfelvétel szerint.

⁷ Budapesti tanulók pályaválasztási indítéka. Tankönyvkiadó, 1961.

⁸ Több motívumot lehetett megjelölni, a fenti adat tehát úgy értendő, hogy a tanulók fele az anyagi okot is megjelölte.

18. tábla

A továbbtanulási arányok társadalmi-gazdasági csoportonként

A háztartásfő társadalmi-gazdasági csoportja	Azokban a háztartásokban, amelyekben		
	600–800	1000–1200	1400–1600
	forint az egy főre jutó havi jövedelem		
	a középiskolai tanulók aránya az összes középiskolás korú (15–18 éves) családtaghoz viszonyítva (százalék)		
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	71	83	81
Egyéb alkalmazott	66	53	59
<i>Alkalmazottak együtt</i>	68	64	72
Szakmunkás	33	21	33
Betanított munkás	20	17	—
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	12	15	10
<i>Munkások összesen</i>	24	19	21
	az egyetemi hallgatók aránya az összes egyetemista korú (19–23 éves) családtaghoz viszonyítva (százalék)		
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	36	22	10
Egyéb alkalmazott	36	13	4
<i>Alkalmazottak együtt</i>	36	16	7
Szakmunkás	7	4	—
Betanított munkás	4	3	—
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	3	3	—
<i>Munkások együtt</i>	5	4	—
<i>Összesen</i>	11	7	3

Az adatok értékelésénél lényegében elismételhetnénk, amit a tanulmányi eredményeknél mondtunk, azt ti., hogy az értelmiségi-alkalmazotti családok különböző okokból nagyobb fontosságot tulajdonítanak a szellemi értékeknek és így az értelmiségi pályáknak, mint a munkáscsaládok, és ezért jobban ösztönzik gyermekeiket a továbbtanulásra, a magasabb képezés megszerzésére. Az otthon hatása egyébként olyan erős, hogy rendszerint nincs (legalábbis a pályaválasztás pillanatában már nincs) is szükség a szülők kifejezett ösztönzésére. Erre ismét a már hivatkozott tanulmány adatai utalnak. Ebben az esetben a pályaválasztási motívumok vizsgálatánál kettéválasztották a szülők kívánságát és a szülők (más családtagok) példájának hatását, vagyis azt, hogy a családtagok hasonló foglalkozásúak. Már most az eredményekből az tűnik ki, hogy a szellemi foglalkozást választó fiataloknál viszonylag ritkán fordul elő olyan válasz, hogy „ez a szülők kívánsága”, viszont elég gyakori az a pályaválasztási indok, hogy a családtagok hasonló foglalkozásúak.

A feldolgozás csak azokban az esetekben emelte ki a pályaválasztás motívumait, ha azt az indokot több mint 50 százalék említette. A „szülők kívánsága” motívum (a legnépszerűbb választott szakmák közül) a következőknél fordul elő (50 százaléknál nagyobb aránnyal): műszerész (és rádióműszerész), fodrász, technikus (és elektrotechnikus, gépészműszerész), szabó és tisztviselő. Ugyanakkor a legnépszerűbb pályák a következők: mérnök, tanár, orvos, műszerész, fodrász, szerelő, technikus, szabó, tisztviselő stb. vagyis éppen első helyen a szellemi pályák szerepelnek.

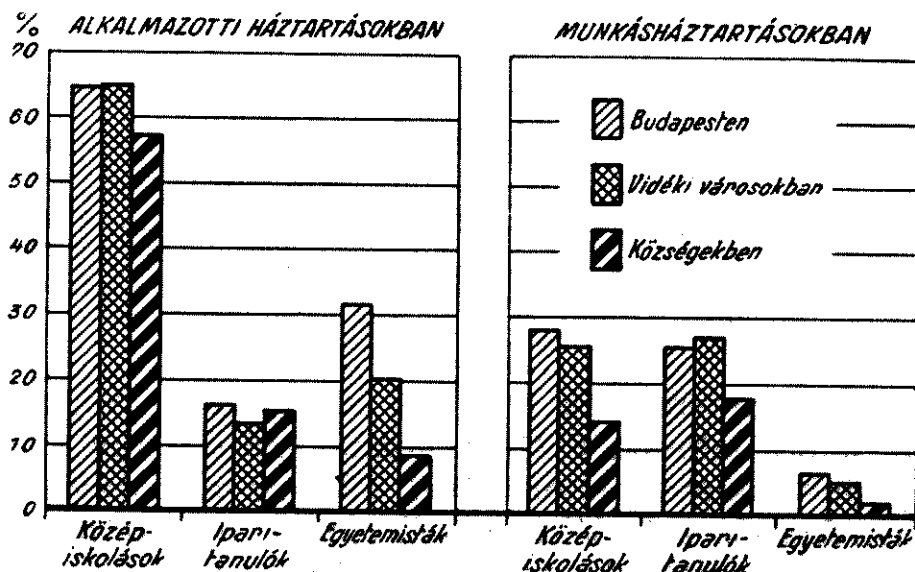
A továbbtanulási arányokat befolyásoló körülmények között említést tettünk arról, hogy a tanulási lehetőség maga is természetesen szerepet játszhat, vagyis az, hogy van-e (helyben vagy elérhető közelségben) megfelelő iskola-típus. Ennek a körülménynek a hatását természetesen korlátozza az, hogy mind bizonyos szakközépiskolák, mind az egyetemek mellett működnek bentlakásos kollégiumok, de hatása így is kétségtelen. A kérdést a rendelkezésre álló adatok alapján nem tudjuk közvetlenül olyan módon megvilágítani, hogy bemutatsunk a középiskolások és egyetemisták arányát, attól függően, hogy a család lakóhelyén van-e középiskola, egyetem vagy nincs (ilyen feldolgozás nem készült). Rendelkezésre állnak azonban ezek az arányok a városokban és községekben, és ez a tagolás bizonyos mértékig egyezik az iskolatípus léte vagy nem léte szerinti tagolással. A rendelkezésre álló adatok szerint igen nagy — a középiskolásoknál kb. kétszeres, az egyetemistáknál közel ötszörös — különbség van a továbbtanulási arányokban Budapest és a községek között. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ebben az esetben a „lehetőség” (iskolatípus léte vagy hiánya) mellett egyéb olyan, a továbbtanulási arányra ható okok is vannak, mint például a jövedelmek közti különbség (melynek színvonala a városokban magasabb), a társadalmi-gazdasági csoportok szerinti eltérő összetétel vagy az általános szemlélet, a közfelfogás kérdése (hogy hol mennyire értékelik, mennyire tartják fontosnak a továbbtanulást). Mindezen tényezők sokkal kevésbé érvényesülnek a szakmunkásképzésnél: az ipari tanulók aránya Budapesten és a többi városban lényegében azonos, és a községeknél is csak kevéssel alacsonyabb.

19. tábla

A továbbtanulási arányok a lakóhely jellege szerint

Lakóhely	Középiskolások	Ipari tanulók	Egyetemi hallgatók
	aránya az összes megfelelő korú népességhez viszonyítva (százalék)		
Budapest	41	23	15
Vidéki városok	37	23	9
Községek	22	18	3
<i>Átlagosan</i>	<i>32</i>	<i>21</i>	<i>8</i>

6. ábra. A továbbtanulási arányok a lakóhely jellege szerint

A bemutatott tendenciák a munkás- és alkalmazotti háztartásokban egyaránt érvényesülnek, de a munkásháztartásoknál (a középiskolások, ipari tanulók esetében) sokkal határozottabban. Ez arra enged következtetni, hogy — legalábbis a gyermekek továbbtanulásával kapcsolatos kérdésnél tanúsított magatartás tekintetében — nagyobbak a különbségek a városi és falusi munkás-, mint a városi és falusi alkalmazotti családok között. (Lásd a 20. táblát és a 6. ábrát.)

20. tábla

A továbbtanulási arányok az alkalmazotti és a munkás-háztartásokban a lakóhely jellege szerint

Lakóhely	Középiskolások	Ipari tanulók	Egyetemi hallgatók
	aránya az összes megfelelő korú népességhez viszonyítva (százalék)		
	az alkalmazotti háztartásokban		
Budapest	65	16	32
Vidéki városok	65	14	20
Községek	58	16	9
<i>Összesen</i>	63	15	21
	a munkásháztartásokban		
Budapest	28	27	7
Vidéki városok	26	27	5
Községek	14	18	2
<i>Összesen</i>	21	23	4

21. tábla

A fiúk, illetve a lányok továbbtanulása

A háztartásfő társadalmi-gazdasági csoportja	Ezer háztartásra jutó					
	középiskolás		ipari tanuló		egyetemi hallgató	
	fiúk	lányok	fiúk	lányok	fiúk	lányok
	száma					
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	71	71	19	5	18	13
Egyéb alkalmazott	53	55	24	8	17	8
<i>Alkalmazottak együtt</i>	60	61	22	7	18	10
Szakmunkás	30	29	43	12	5	4
Betanított munkás	23	21	45	7	4	3
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	14	19	39	8	3	2
<i>Munkások együtt</i>	24	24	42	10	4	3
<i>Összesen</i>	34	35	37	9	8	5

Különös figyelmet érdemelnek azok az adatok, amelyek a fiúk és lányok továbbtanulásával kapcsolatosak. E téren köztudomású, hogy a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetések eltörlésével 1961-re a középiskolákban átlagosan 55, az egyetemeken 39 százalékra emelkedett a nők aránya, a háború előtti 35 és 15 százalékkal szemben. Az azonban talán kevésbé köztudott, hogy ez a

változás milyen mértékben érintette az egyes rétegeket, hogy mennyiben sikerült leküzdeni az e téren fennálló előítéleteket. Adataink arra mutatnak, hogy ma már e téren alig vannak különbségek: falun és városban, munkásoknál és alkalmazottaknál egyaránt a fiúk és lányok azonos arányban tanulnak tovább a középiskolákban és elég jelentős a lányok aránya az egyetemeken is. Kevésbé kedvező e tekintetben a helyzet a szakmunkásképzés területén: az ipari tanulók között lényegesen kisebb a lányok, mint a fiúk aránya. Ebben feltehetően elsősorban a lehetőségek játszanak szerepet (viszonylag kevés ún. női szakmában folyik szakmunkásképzés), de talán az is, hogy éppen a fizikai szakmákban még nagyobb az idegenkedés a női munkaerőtől, mint a szellemi pályákon.

IV. A GYERMEKEKKEL VALÓ FOGLALKOZÁS ÁLTALÁBAN

A nők a hozzájuk intézett kérdések megválaszolása során több ízben utaltak — közvetlenül vagy közvetve — a gyermekekkel való foglalkozásra is. Ezeket a mozaikokat kíséreljük meg itt összeilleszteni és ebből próbálunk meg egy-két következtetést levonni.

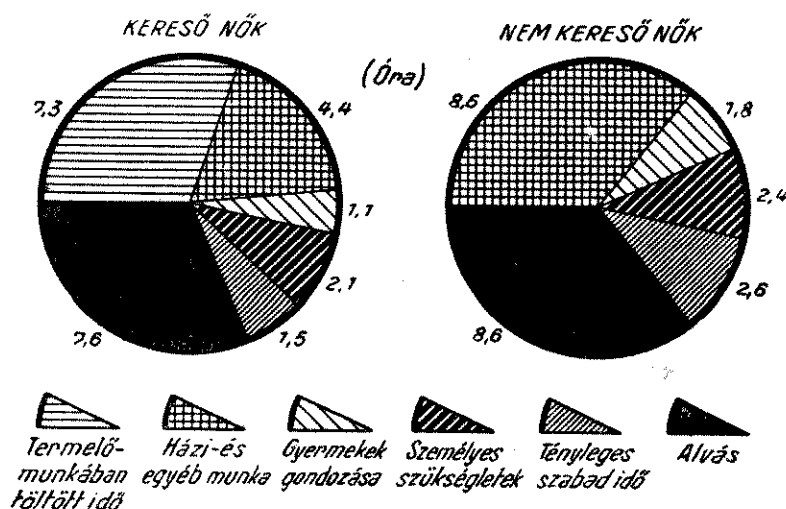
Azok a fő kérdések, amelyekkel itt foglalkozunk, a következők:

mennyi a gyermekekkel töltött idő tartama átlagosan naponta és milyen formában foglalkoznak az anyák a gyermekekkel.

Az elsőként vizsgálandó kérdés szempontjából természetesen perdöntő, hogy van-e az anyának kereső foglalkozása vagy sem. Ha igen, akkor eleve erősen korlátozott a gyermekekkel tölthető idő, hiszen naponta átlagosan (munkaszüneti napokkal is számolva) közel 8 órát leköt a kereső foglalkozás, ezenkívül el kell látniok a háztartást és természetesen saját magukat. Ám, ha csak otthon dolgoznak, akkor is jelentős kötelezettséget ró rájuk a háztartás ellátása. Ez jóval hosszabb időt vesz náluk igénybe, mint a kereső asszonyoknál, részben azért, mert kevesebb a (családon belüli és a fizetett) segítségük, de azért is, mert „több idejük van erre”. Ezen azt értjük, hogy a „csak háziasszonyok” egyrészt feltehetően kisebb intenzitással végzik az otthoni munkát, mint a keresők, másrészt pedig — és ezt minden háziasszony tudja — a házimunkát szinte „nem lehet befejezni”: ha idő van rá, tennivaló mindig akad.

Abból a célból, hogy az anyák elfoglaltságáról általános képet adhassunk, bemutatjuk, miként alakul a kereső és a csak otthon dolgozó anyák időmérlege, azaz a nap 24 órájának felhasználása.

7. ábra. A megkérdezett gyermekes asszonyok időmérlege (a teljes napi idő százalékos megoszlása)

22. tábla

A gyermekes asszonyok „időmérlege”

Megnevezés	Tényleges időráfordítás (óra, tizedóra)		Teljes napi idő százalékos megoszlása	
	a kereső	a nem kereső	a kereső	a nem kereső
	nőknél			
I. Termelőmunkában töltött idő				
a) tényleges termelőmunka ideje	6,5	—	27,1	—
b) járulékos munkaidő-ráfordítás (közlekedés)	0,8	—	3,3	—
<i>Együtt</i>	7,3	—	30,4	—
II. Egyéb kötött idő				
a) házi- és egyéb munka	4,4	8,6	18,3	35,8
b) gyermekek gondozása	1,1	1,8	4,6	7,5
c) személyes szükségletek	2,1	2,4	8,8	10,0
<i>Együtt</i>	7,6	12,8	31,7	53,3
III. Tényleges szabadidő				
a) aktívan töltött szabadidő ..	1,2	2,0	5,0	8,3
b) pihenés	0,3	0,6	1,2	2,5
<i>Együtt</i>	1,5	2,6	6,2	10,8
IV. Alvás	7,6	8,6	31,7	35,9
<i>Összesen</i>	24,0	24,0	100,0	100,0

Megjegyzés. Az időmérleg összeállítása úgy történt, hogy minden megkérdezett asszonynál feljegyeztük egy teljes napi tevékenység részletes fényképét oly módon, hogy minden egyes tevékenység kezdetének időpontját rögzítettük. Ennek révén megállapítható, összehajtható és átlagolható volt minden tevékenység tartama, a nap 24 órájának felhasználása.

Az anyák sokirányú elfoglaltsága mellett nem meglepő, hogy viszonylag kevés időt töltenek a gyermekekkel. Igaz, annak megítélése, hogy ez az idő „sok” vagy „kevés”, nagyon nehéz, hiszen erre általános szabályt kialakítani nem lehet. E mellett feltétlenül hangsúlyozni kívánjuk, hogy a gyermekekkel való foglalkozás kielégítő vagy nem megfelelő voltát nem lehet és nem szabad egyedül az időráfordításon keresztül lemérni. Legalább ennyire fontos lenne annak ismerete is, hogy milyen módon foglalkoznak gyermekeikkel. Ez azonban éppen azon kérdések egyike, amelyeknek megválaszolása meghaladja egy tömeges adatokra támaszkodó statisztikai felvétel lehetőségeit.

Végül rá kell mutatnunk arra is, hogy a szóbanforgó adatfelvételnél nem vizsgáltuk azt, hogy az édesapák (és más családtagok) hogyan, mennyit foglalkoznak a gyermekekkel, holott ez — főként a nagyobb gyermekeknél — esetleg lényegesen módosítaná a képet.

Azt hisszük azonban, hogy a 23. táblában közölt adatok még e fenntartások ellenére is érdekesek lehetnek. Az adatok szerint a gyermekekkel töltött idő napi átlagos hossza — mely a keresőknél 1,1 óra, a nem keresőknél 1,8 óra — viszonylag kevésbé emelkedik a gyermekek számának növekedésével, a kereső nőknél még akkor sem éri el a napi másfél órát, ha három-négy 15 éven aluli gyermekük van. (Lásd a 23. táblát.)

A kereső nőknél tehát — nyilvánvalóan az időhiány miatt — viszonylag kevés idő jut a gyermekekre, az otthon levő anyáknál viszont, főleg, ha több gyermekük van, első pillantásra elég soknak tűnik az az idő, amit a gyermekekkel töltenek. (Nem szabad szem elől téveszteni, hogy ez a különbség szükség-szerű, hiszen a nem kereső anyák jóformán a gyermekkel kapcsolatos minden

teendőt maguk végeznek, míg a kereső nőknél az intézmények veszik át a feladatokat egy részét.) Az átlagok körül azonban jelentős a szóródás mind a keresőknél, mind a nem keresőknél: a szélsőséges esetek — nagyon sok, illetve nagyon kevés foglalkozás — egyaránt gyakoriak. Az utóbbi esetek nagy száma arra mutat, hogy a családok egy részénél hiányoznak a gyermekekkel — főleg a nagyobb gyermekekkel — való tudatos foglalkozás módszerei és formái vagy pontosabban, az ilyen jellegű foglalkozás szükségessége még nem általánosan felismert.

23. tábla

A gyermekekkel töltött idő napi átlagos hossza

A 15 éven aluli gyermekek száma	A kereső nőknél	A nem kereső nőknél
	óra (tizedóra)	
1	1,0	1,5
2	1,2	2,1
3	1,4	2,3
4 és több	1,3	2,4
<i>Átlagosan</i>	<i>1,1</i>	<i>1,8</i>

Hogyan lehet erre a következtetésre jutni a felvétel eredményeiből? Közvetve már erre mutatnak azok a válaszok is, amelyeket a megkérdezett nők arra a kérdésre adtak, hogy szabadidejükben mivel foglalkoznak, illetve ha több szabadidejük lenne, mivel foglalkoznának legszívesebben. E válaszok között viszonylag kevésszer említik a megkérdezettek a gyermekekkel való foglalkozást, ami éppen arra mutat, hogy a gyermekekkel kapcsolatban kötelességszerűen elvégzett munkák mellett még nem alakultak ki általában a gyermekekkel való együttlét olyan formái, amelyek már nem jelentenek fizikai igénybevételt, hanem az anya számára is örömet, kikapcsolódást nyújtanának, illetve — és ez főként a keresőkre vonatkozik — az anyáknak olyan sok vonatkozásban kell helytállniuk, hogy fel sem merül a gyermekekkel való felszabadult foglalkozás lehetősége.

24. tábla

Azon nők aránya, akik szabadidejüket legszívesebben a gyermekekkel való foglalkozással töltik

A 15 éven aluli gyermekek száma	Kereső nők	Nem kereső nők	Kereső nők	Nem kereső nők
	közül azoknak az aránya (százalék), akik legszívesebben a gyermekekkel foglalkoznak, illetve foglalkoznának			
	szabadidejükben		ha több szabadidejük lenne	
1	11	9	12	4
2	12	10	15	6
3	13	12	15	10
4 és több	18	15	15	5

Figyelemre méltó, hogy a tényleges helyzet és az óhaj között ellenkező előjelű az eltérés a keresőknél, mint a nem keresőknél: az előbbieknél, ha több idejük lenne, a jelenleginél többen foglalkoznának a gyermekekkel, a nem

keresőknél viszont nem él elevenen ilyen értelemben „hiányérzet”. Az is megjegyzendő, hogy mind a tényleges helyzetnél, mind az óhajnál nagyobb arányban szerepelnek a kereső anyák válaszai. Mindez feltehetően részben annak tudható be, hogy a kereső anyák jobban látják az ilyenfajta foglalkozás szükségességét.

Annak érdekében, hogy közvetlenebbül és mondhatnánk életszerűbben tanulmányozzuk ezt a kérdést, minden olyan megkérdezett nő napirendjét megvizsgáltuk, akinek volt 1 évnél idősebb gyermeke. (Az 1 éven aluli csecsemőkkel való foglalkozást nem vizsgáltuk, mert az ő esetükben egyáltalán nem lehet a kérdőívek alapján megállapítani, hogy mennyi a gyermek testi ellátásához feltétlenül szükséges és mennyi az azon túli tevékenység.) A kérdőíveket a következő szempontok szerint csoportosítottuk:

1. a napi tevékenység felsorolása során (vagyis az időmérlegben) sehol, egyetlen esetben sincs külön említve a gyermekekkel való foglalkozás, még testi ellátás stb. sem, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a gyermekeket nem látják el megfelelően, csupán nem tartották szükségesnek ezt jelezni;

2. az időelszámolás során a megkérdezett nő külön kitért a gyermekekkel való foglalkozásra, de csak feltétlenül elvégzendő teendőket sorolt fel (öltöztetés stb.);

3. a napi időmérlegben fel van tüntetve a gyermekekkel kapcsolatos olyan tevékenység is, amely túlmegy a „feltétlenül szükséges” teendők fogalmán, vagyis olyasmi, hogy az anya sétált, játszott a gyermekkel, leckéjét kikérdezte, „foglalkozott” vele, mesélt neki stb. (bármilyen rövid ideig tartott is ez a tevékenység).

A három csoportba tartozó asszonyok aránya a következő.

25. tábla

A gyermekekkel való foglalkozásra utaló nők aránya

A napi időelszámolás tartalma	Kereső anyák	Nem kereső anyák
	számának megoszlása (százalék)	
Nincs utalás a gyermekekkel való foglalkozásra	35	21
Csak a testi ellátás szerepel az időmérlegben	40	46
A feltétlenül szükségesen túlmenő foglalkozás is szerepel	25	33
<i>Összesen</i>	100	100

A 25. tábla adatainak értékelésénél természetesen számos fenntartással kell élnünk.⁹ Annyi azonban elég nagy biztonsággal elfogadható, hogy viszonylag kevés azoknak az aránya, akik a feltétlenül szükséges testi ellátáson kívül is tudatosan foglalkoznak gyermekeikkel (ami egyébként összhangban van a „legkedvesebb elfoglaltság” megjelölésnél adott válaszokkal). Ez az alacsony arány a kereső nőknél egyáltalán nem meglepő, hiszen jelentős részük 5–6 óra körül (egy részük ennél is később) ér haza, akkor kezdenek hozzá az otthoni

⁹ Az adatok értékét korlátozó szempontok például: a napirendek kitöltésénél nem fektetünk súlyt arra, hogy a gyermekekkel kapcsolatos minden tevékenységet bediktáljanak vagy feljegyezzenek; nem kombináltuk a napirendben rögzítetteket azzal, hogy foglalkozik-e valaki más (nagyamama stb.) a gyermekkel; nem vizsgáltuk, hogy mennyire különbözik a gyermekek korösszetétele az egyes csoportokban, illetve csak annyit állapítottunk meg, hogy az első csoportba (nem foglalkozik az anya a gyermekekkel) tartozó nők 28, illetve 30 százalékának csak 15 éven felüli iskolásgyermeke van.

teendők ellátásához, a vacsorakészítéshez, és 8—9 óra felé már le kell fektetni a gyermekeket. Nem igen van tehát gyakorlatilag idejük, amit kötetlenül a gyermekekkel tölthetnének. Nem egészen ez a helyzet azonban a nem kereső asszonyoknál. Mert bár igaz, hogy az otthoni munka nagyon leköti őket, nem kis részben saját magukon múlik, miként osztják be a napi teendőket, és ha a gyermekekkel való játékot, sétálást stb. ugyanolyan múlhatatlanul fontos teendők tartanak, mint akár a főzést vagy a vasalást, akkor — elvileg — erre a célra is lehetne talán minden nap bizonyos időt találni.

Végeredményben tehát itt is arról van szó, hogy az ilyenfajta foglalkozás szükségessége nem minden esetben felismert. Az adatokból kiolvasható másik érdekes tény, ami szintén elég biztonsággal állítható, hogy a kereső és a nem kereső anyák között — az előbbiek sokkal nagyobb lekötöttsége ellenére — lényegében azonos azoknak az aránya akik érdemben, a „feltétlenül szükségesen” túl is foglalkoznak a gyermekekkel. (Vagyis itt is hasonló a tendencia a legkedvesebb elfoglaltság megjelölésénél tapasztaltakkal.) Ennek magyarázata ismét túlmegy a statisztika lehetőségein, azonban nagyon valószínűnek látszik, hogy ez is összefügg a kereső nők magasabb kulturális színvonalával.

Adatfelvételünk még egy olyan jelenségre mutatott rá, ami arra utal, hogy a gyermekek nevelése nem egészen „korszerű”. A háziasszonyokat megkérdeztük, hogy kik segítenek a házimunkában. Kitűnt, hogy a gyermekek részéről viszonylag kevés segítséget kapnak az édesanyák. Értelemszerűen csak azokat a családokat vettük itt számításba, amelyekben volt 10 éven felüli, vagyis olyan gyermek, akitől már elvárható, hogy kisebb-nagyobb segítséget nyújtson a háztartásban.¹⁰ Az anyák közlése szerint a családoknak mindössze 33,8 százalékában segítenek a gyermekek, ha az anya kereső és 20,6 százalékban, ha nem kereső (a segítségnek semmiféle alsó határt nem szabtuk, tehát elvileg azt is segítségek tekinthették az anyák, ha a gyermek csak vásárolni ment, vagy más kisebb szolgálatot tett.) Az alacsony arány magyarázata nyilvánvalóan nem az, hogy nincs szükség a gyermekek nyújtotta segítségre, inkább bizonyos más szempontok játszhatnak itt szerepet. Egyik ok valószínűleg a gyermekek tévesen értelmezett kímélése: a szülők egy része, talán saját nehéz fiatalságára gondolva, „megóvjá” a gyermekét minden munkától és gondtól. A másik ok az lehet, hogy ez a bevonás kezdetben, főleg a kisebbeknél, munkát és fáradságot igényel, sokszor többet, mintha az anya segítség nélkül végezné el ugyanazt a munkát. Az idősebbeknél pedig már nehéz pótolni ezt a mulasztást.¹¹ A teljeség kedvéért azt is tegyük hozzá, hogy a túlzott kímélés ellenkezője, a gyermek túlzott megterhelése is feltehetően előfordul. Legalábbis erre enged következtetni az, hogy azok a gyermekek, akik segítenek, naponta átlag 3 órát töltenek házimunkával, ami önmagában sem kevés, de jelentős szélsőségeket takarhat.

*

A felvétel, melynek bizonyos részeredményeit itt ismertettük, átfogó és egyben részletes bepillantást nyújtott a munkás- és alkalmazotti háztartások életébe. A vizsgálat során a valóságnak megfelelően kedvező és kevésbé kedvező jelenségeket egyaránt tapasztaltunk. A gyermekekkel kapcsolatos legfontosabb megállapítások talán a következőkben foglalhatók össze: a női munkavál-

¹⁰ A felső korhatárt sem lehet itt egyértelműen meghatározni, ezért ennél a vizsgálatnál minden olyan háztartást „gyermekesnek” tekintettünk, amelyekben a megkérdezett szülők együtt éltek kereső vagy nem kereső, de még nem családos gyermekükkel.

¹¹ Ebben az esetben egyébként ismét feltehető, hogy az esetek egy részében az anyák elfelejtették megemlíteni a gyermekek segítségét. Itt az „elfelejtést” azonban semmi sem indokolja, inkább az ellenkező irányú torzítástól kellene tartani.

lálás mind a család anyagi körülményei, mind a munkavállaló nő társadalmi, kulturális stb. helyzete szempontjából egyaránt kedvező és kívánatos. Rendkívül nagy problémát jelent azonban — különösen, ha több gyermek van — a kereső anyának a gyermekek ellátása, a gyermekekkel való foglalkozás, és a társadalom ma még nem mindenben nyújt elég segítséget e nehézségek leküzdésében.

A másik lényeges mondanivaló az, hogy az eddigi kétségtelenül jelentős fejlődés ellenére még mindig sok a tennivaló az általános kultúrszínvonal emelése terén, mert ez az előfeltétele mind annak, hogy a gyermekekkel való foglalkozás korszerű formái széles körben meghonosodjanak, mind pedig annak, hogy a fiatalok egyik rétege se legyen ilyen okok miatt hátrányos helyzetben már a tanulmányok folytatása során sem.

Annak tudatában, hogy bár az itt ismertetett adatok nem alkalmasak a gyermekekkel kapcsolatos, hosszú ideje tartó viták lezárására, mégis reméljük, hogy hasznosan szolgálhatják az ilyen irányú problémák tisztázását.